

KOMMENTÁROK ÉS VITÁK

KAPITÁNY ÁGNES - KAPITÁNY GÁBOR

Alternatív életstratégiák kulcselemei

Ahány ember, annyiféle életstratégia. Ám a szociológia, jelentős redukción kompromisszumát vállalva, rendre csoportokat, típusokat képez, s ily módon lehet létjogosultsága annak is, hogy életstratégia-típusokról, életstratégia-modellekről beszéljünk. De még ebben az értelemben is minden korszakban életstratégiák sokaságával találkozhatunk. Az emberiség fejlődésének, az állatvilágból való kiemelkedésének éppen ez az egyik titka: a diverzitás a tapasztalatok különbözőségével gazdagítja az emberi nemet, (amelynek egyik sajátossága, hogy a nyelv által állandó közvetlen visszacsatolás működik az egyes egyén és az emberi nem egésze között, s így az egyéni tapasztalatok folyamatosan összerakódásává, a folyamatosan bővülő összerakódású tapasztalatok pedig az egyéni tudás bázisává válnak). Minél többféle életstratégia van jelen a társadalomban, annál nagyobb az esélye a környezeti kihívásokhoz és az önmagunk által termelt nehézségekhez való sikeres emberi alkalmazkodásnak is.¹

A társadalom szervezete ugyanakkor bizonyos életstratégiákat preferál, másokat kevésbé tolerál, ismét másokat megenged, eltűr. Ez minden korszakban így van, hiszen ahhoz, hogy a különböző társadalmi működések összehangolt metarendszerként funkcionálhassanak, a gazdaság, a jogrendszer, a hatalmi-politikai viszonyok, a kultúra bizonyos összhangja szükséges (még ha ez az összhang többnyire konfliktusok sokaságával terhes is); és ez a relatív összhang minden korban másképpen jön létre. Azokban a korszakokban, amikor döntően nem az összeomlás, válság, gyökeres átrendeződés jellemzi a társadalmi viszonyokat, tehát amikor egy-egy társadalmi formáció, társadalmi rendszer viszonylag tartós uralma érzékelhető, akkor rendszerint meghatározható, hogy melyek az uralkodó (az adott viszonyokkal adekvát, pontosabban viszonylag legadekvátabb, s ezáltal egyfajta főáramot képező) értékek, gondolatok, életformák, emberi viszonyulásmódok; ezek rendszeréből áll össze egy-egy korszak domináns világmérete, értékrendszere, a későbbi korok számára az adott korszakot jellemző korstílus, stb. A domináns értékek-, gondolatok-, életformák-, emberi viszonyulásmódok-alkotta „mainstream” számos eleme folytonosan változik, ugyanakkor vannak olyan elemek, amelyek igen tartósak. Az elmúlt évszázadokban Európában domináns szere-

pet játszó társadalmi formációt többnyire a haszonelvvel, a versenyeszménnyel, a piac illetve a pénzgazdaság preferenciájával, az individualizmussal, a siker kultúrával szokták jellemezni – s bár ezek az elvek e társadalmi formáció történetében egymással is gyakran ütköznek, hol egyikük, hol másuk érvényesül inkább, s természetesen más elvek is előtérbe kerülnek –, amikor a modern piacgazdaság térhódítása illetve egyértelmű uralma a mainstream, akkor többnyire ezek az elvek (illetve ezek némelyike) is uralkodónak tekinthető. Ilyenkor az életstratégiák közül is azok válnak a mainstream részévé, amelyek ezekhez az elvekhez igazodnak, amelyeket ezek az elvek irányítanak. Kelet-, illetve Közép-Európában vagy Kelet-Ázsiában, ahol az elmúlt évtizedekben lezajlott rendszerváltás lényegesen per definitionem egy, a kapitalizmust sok vonatkozásban tagadó rendszerből (az úgynevezett „szocializmusból”) a kapitalista világszisztembe való visszatagozódás, többnyire azokat tartják a „korszerű” életstratégiáknak, amelyek elfogadják a haszonelvet, a pénz- és sikerorientációt alapuló versenyeszellemet és az értékrendszert individualizmust, amelyhez a huszadik század közepe óta mind hangsúlyosabban egy fajta hedonisztikus élvezet-kultusz is társul.² (A sikerorientációt olykor a teljesítményelv preferenciája helyettesíti; az individualizmus nem zárja ki közös érdekek megjelenését és képviselését, és hedonista materializmusa csak az egyik formaváltozat, hiszen puritán és/vagy spiritualista korszakokkal váltakozhat;³ ám mindez ugyanabba a szemléleti rendszerbe illeszkedik, amely a modern európai polgári társadalom kialakulásának, hatalomátvételének, más földrészekre való kiterjedésének és uralmának évszázadait jellemzi). A mai magyar társadalomban is ez tekinthető a domináns gazdasági aktorok, jelentős politikai erők és a média nagy része által sugalmazott mainstreamnek, még akkor is, ha persze hangot kapnak, s időnként jelentős politikai befolyásra is szert tehetnek ezzel ellentétben, ettől különböző értékek, világméretelemek is. (Mainstream és alternatívitás viszonya természetesen nem statikus, hanem dinamikus: egy mainstream szemléleti rendszer dominanciája idején is számos, eredetileg alternatívaként felmerült elemet olvaszt magába, és az sem ritka, hogy a mainstream jegyében született kezdeményezések válnak alternatívává).⁴

Ami az egyes ember oldaláról életstratégia, az a társadalom oldaláról integrációs modell lehet: a fent jellemzett elvek dominanciája azt is jelenti, hogy a társadalom domináns aktorai az ezen elvek alapján történő integrációt preferálják: az egyes egyének, csoportok integrációja annál sikeresebb és teljesebb lehet, minél inkább ezen értékek jegyében cselekszenek. Ám ez egyúttal azzal is jár, hogy azok, akiknek magatartását nem ezek az elvek, értékek irányítják, az integrációban hátrányba kerülnek, marginalizálódhatnak, és ez eléggé nagy tékozlás az emberi képességekkel és energiákkal. (Szerencsére azok, akik eléggé belülről irányított személyiségek ahhoz, hogy a számukra megfelelő életstratégiát kövessenek, megtalálják a lehetőséget arra, hogy a maguk módján, a maguk domináns értékei alapján integrálódjanak a társadalomba, s így az integrációnak is számos eleven csatornája van a domináns integrációs módokon kívül is).

A domináns szemléleti formák és életstratégiák kiemelkedése és a diverzitás, az alternatív szemléleti formák és életstratégiák jelenléte együtt és egyszerre meghatározói a társadalom alakulásának. A „mainstream” – legyen rövidebb vagy hosszabb ideig uralkodó áramlatról szó – azért is adja át előbb vagy utóbb a helyét egy másik főáramnak, mert egyes elvek, értékek, gondolatok, viszonyulásmódok, életstratégiák dominanciáját (s ebből adódóan mások korlátozását, visszafogását, diszpreferálását) jelenti, s ez az egyoldalúság (még ha az adott mainstreamnek sok pozitív eleme van is) előbb-utóbb egyre több probléma, konfliktus forrása a társadalomban. Ezért nincs olyan korszak, amikor ne lenne rendkívül nagy szükség a mainstream mellett az attól eltérő, s bizonyos vonatkozásokban azzal akár éppen szemben is álló elvek, értékek, gondolatok, viszonyulásmódok és életstratégiák jelenlétére, felmutatására, illetve ezek fenntartására. Különös jelentőségre tesznek szert ezek az alternatív modellek akkor, amikor a mainstream körül válságtünetek jelentkeznek (például amikor korunkban az egyoldalú haszonelv-követés a természeti erőforrások öngyilkos pusztításába, az egyoldalú individualizmus a társadalom kohéziós erőinek csökkenésébe, szolidáris közösségeinek leépülésébe, a pénzgazdaság, a piaclogika egyoldalú uralma a társadalom egyéb alrendszeréinek – például a kultúrának – gyengülésébe, hát-

térbe szorulásába, az ember és a munka kapcsolatának súlyos egyensúlyzavarába, az egyoldalú siker-kultusz emberek sokaságának kihasználtságába, marginalizálódásába, frusztrációjába torkollik).

Minthogy társadalmi rendszer-, társadalmi formáció-függő szemléleti sajátosságokról beszélünk, a mainstream értékrendszerének igazán gyökeresen csak akkor változik meg, ha más társadalmi alapviszonyok lépnek a jelenleg domináló helyébe. Egy ilyen társadalom lehetőségét vázoltuk fel „A szellemi termelési mód” című könyvünkben.⁵ Az említett könyvben emellett igyekeztünk érvelni, hogy egy ilyen társadalmi alternatíva elemei már ma is kimutathatók, jóllehet a formációváltás csupán lehetőség, amelynek bekövetkezésére nincsenek garanciák. Nem biztos tehát, hogy a világ valóban ebben az irányban mozdul, ugyanakkor kétségteljesen jelen vannak azok a szemléleti sajátosságok is, amelyek egy ilyen alternatívával adekvátak, főbb vonásainak megfelelőek. A mai mainstreamen kívül álló, azzal szemben álló életstratégiák egy része ebbe a modellbe sorolható. A mainstream alternatívájaként azonban minden korban igen sokféle életstratégia, értékrend, gondolatrendszer van jelen: ezek egy része egy későbbi kor mainstreamjét képviseli, annak mintegy előfutáraként; mások korábbi, vissza nem térő korszakok szemléletét hordozzák,⁶ ismét mások korábban sem voltak és a jövőben sem lesznek a „főáram” elemei. Minthogy a jövő megjósolhatatlan, a jelen szemléleti variációit vizsgálva nem lehet azt sem egyértelműen meghatározni, hogy egy szemléleti változat ezek közül melyik típushoz tartozik. Régi korok teljesen meghaladottnak vélt értékei, gondolatai is revitalizálódhatnak, s ami az új lényegének látszik, az is gyakran előreláthatatlan módon szintetizálódik egészen más alternatívákkal; az „új” gyakran éppen úgy jön létre, hogy egymással is versengő, nagyon különböző alternatív utak állnak össze egy új rendszerré. (Példaként gondoljunk a kereszténység kialakulására). Az új általában integrálja a korábbi mainstreamet is, de a változás lényegéhez tartozik, hogy az addig domináns szemléleti rendszer elveszti mainstream-jellegét, és úgy integrálódik az újba, hogy a korábban meghatározó mozzanatok a továbbiakban alárendelt mozzanatként maradnak fenn.⁷

Jelenleg tehát annyit vállalhat magára a társadalmelemző, hogy regisztrálja, felmutatja a mainstreammel szembeni különböző alternatívákat, anélkül, hogy bármit is prejudikálna ezek további sorával kapcsolatban. Egy ilyen körképnek

KAPITÁNY ÁGNES
– KAPITÁNY
GÁBOR
Túlélési stratégiák
Kossuth, 2007

A szellemi termelési
mód
Kossuth, 2013

„A mi városunk”
Magyar Lettre
Internationale, 1988

„Az utazás mint
időbeli elmozdulás”
Magyar Lettre
Internationale, 1977

„Archaikus
tudatformák
és testképek
a mai magyar
társadalomban”
Magyar Lettre
Internationale, 1982

elsődleges társadalmi hasznossága az lehet, hogy az adott mainstream dominanciája idején *tudatosítja a lehetséges alternatívák jelenlétét*, hogy azok ne sülyedjenek a „hallgatás spiráljának” (az ún. Noëlle-Neumann effektusnak)⁹ örvényébe. Tanulmányunk célja nem több, mint amit címe ígér: a mainstreamhez viszonyítva „alternatív” életstratégiák bemutatása.

Alternatív életstratégiák című kutatásunkat az MTA Szociológiai Kutatóintézetének kutatóiként 2007-ben indítottuk el, (és az adatfelvétel 2011-ben zárult). Alternatív életstratégiákat, értékrendszereket követő embereket kerestünk, hogy velük alternatív szerepüket bemutató kb. egy órás interjúkat készítsünk. Az interjúk döntő többségét a MOME (kisebb részét a Bálint György Újságíró Akadémia) hallgatói készítették. Kiinduló instrukciónk az volt, hogy keressenek környezetükben olyan személyeket, akik *az alapvetően haszonelvű, pénz-, és piaciorientált, individualista, a siker és a gazdaságilag mérhető teljesítmény kultuszával jellemezhető társadalmi mainstreamhez képest bármilyen szempontból alternatív életstratégiát, gondolkodásmódot képviselnek; s készítsenek velük interjút megadott interjúvázlát szempontjai szerint, (illetve az interjú végén – az ún. hólabda-módszernek megfelelően – kérjenek javaslatot az interjúalany által ismert újabb, szintén „alternatív” életstratégiát képviselő személyekre)*. Miután ennél több megbeszélő mozzanatot (szándékosan) nem jelöltünk meg, a választott személyek igen különböző módon voltak „alternatívok”; egymással is erősen alteráló modelleket, értékrendeket, életmintákat képviseltek. Bár a kiválasztott mintasokaság nem reprezentatív és (már csak a személyek kiválasztásának módja miatt is) korántsem fedí le a társadalomban jelenlévő összes lehetséges alternatív életstratégia-modellt, a kutatás – a mintába került életstratégiák sokszínűségével – jó kiindulást jelenthet ezek feltáráshoz. Összesen 241, minimum 1 órás mélyinterjú készült, (különböző életkorú, lakóhely és foglalkozás szerint is eltérő helyzetben lévő férfakkal és nőekkel). A mintába bekerült személyek „alternativitása” természetesen nem mindig egyértelmű. Mivel a kiválasztási instrukcióban körülírt sajátosságokkal jellemezhető „mainstream” maga is több elemből összetett, s az interjúalanyok kiválasztói gyakran ezen összetevőknek csak egyikét vagy másikat érezték lényegesnek, ahhoz viszonyítva kerestek „alternatívokat”, ennek következményeképp jó néhány interjúalany csak az egyik, vagy másik elem tekintetében képvisel alternatívát. Így aztán elég széles a skála és színes az összkép abból a szempontból is, hogy az interjúalanyok *milyen vonatkozásban*

tekinthetők alternatív életstratégiák képviselőinek, s abból a szempontból is, hogy *milyen távolságban* vannak a mainstreamtől. Minthogy a különböző társadalmi csoportok között a valóságban mindig finom átmenetek érvényesülnek, a végül 228 fős minta⁹ ebből a szempontból eléggé jól leképezi a társadalomnak az életstratégiák tekintetében megvalósuló diverzitását. (Itt megjegyzendő, hogy nincs olyan ember, aki *minden vonatkozásban* a mainstream képviselőjének tekinthető, és az is ritka, hogy a mainstream-hatások *egyáltalán* ne hatnának egy-egy ember alakulására. Nem mindegy azonban a „mainstream”-jelleg és az alternativitás aránya; s ilyen értelemben – az alternatív jelleg hangsúlyos jelenléte esetén – van értelme „alternatív életstratégiák” megkülönböztetésének).

Az alábbiakban¹⁰ végigtekintünk azokon a „besűrűsödési pontokon”, az élet azon tématerületein, amelyekkel kapcsolatban hőseink alternativitása megjelenik. Megragadható ugyanis néhány olyan *tematikus csomópont*, amely körül sok interjúalany gondolatai összpontosulnak: ezek azok az életterületek, amelyekkel kapcsolatban *kritikák* felmerülnek; amelyekkel kapcsolatban az interjúalanyok megfogalmazzák *alapelveiket*; amelyekről *szólván domináns értékeik* megnyilvánulnak; ezek azok az életterületek, amelyeken törekvéseik *akadályokba ütköznek*, amelyekkel kapcsolatban nehézségeik, konfliktusai támadnak; s amelyekkel kapcsolatban *élettapasztalataikat* summázzák. Vagyis ezeken az életterületeken *egy-egy részt összetalálnak azok a különböző sajátosságok, amelyekkel interjúalanyainkat jellemezhetjük, (így e területek kiemelten fontosak lehetnek e személyek megértése szempontjából)*; másrészt – a társadalom szempontjából – ezek azok az életterületek, amelyeken (és ezek azok a probléma-csomópontok, amelyekkel kapcsolatban) ma, úgy tűnik, az *uralkodó életstratégiák alternatívái megszületnek, kiforrálnak*.¹¹

A modernizáció, urbanizáció következményei

Az egyik csomópont körül azok az élmények csoportosulnak, amelyeket az „*elidegenedés*” fogalmában szoktak összefoglalni, s amelyek végső soron a *tőketermelő ipari társadalom*, az ehhez kapcsolódó *modernizáció*, az ipari társadalom alapviszonyait leképező *modern bürokrácia* és a mindezek hatására lezajlott *urbanizáció* sajátosságaiban gyökereznek. Ezek a makrotársadalmi sajátosságok kialakulásuk idején nagyon sok előnyt hoztak magukban (ezért is terjedhettek el), s még ma is számos előnyük van; mára azonban sok negatív fejleményük is felhal-

mozódott, s az egyes emberek számára ezek jelentenek (növekvő) problémákat, ezekkel szemben keresnek más megoldásokat. Ilyen, – az utóbbi évtizedekben az egyik legtematizáltabb – problémaforrás lett a *környezetszennyezés*,¹² ilyen problémaforrások az emberléptéket meghaladó méretűvé duzzadt *nagyvárosok közlekedési, köztisztasági és közbiztonsági csődhelyzetei*; a tömegességben kialakult – és a közvetett kommunikációs eszközök (s egyáltalán a legkülönfélébb életfolyamatokat helyettesítő gépek) elszaporodása révén is erősödött – *elszemélytelenedés*.¹³ Interjúalanyaink mai létkörülményeinknek ezekre a sajátosságaira reagálva fogalmazzák meg, képviselik az *egészebb környezet, a fékezettebb életritmus, a személyességre épülő emberi kapcsolatok igényét*. Olyan igényeket, amelyek ma valamilyen módon az emberek nagy részének életérzésével találkoznak, s amelyeknek az utóbbi évtizedekben nagyon sokan nagyon sokféle kifejezését is adták. Az Órségbe, a Balaton-felvidékre, a Művészeti völgyébe, a budai agglomerációba, ökofalvakba, tanyákra költöző, *falusias életformára váltó városiaktól a kerékpározás (és a gyaloglás) vagy éppen a lovaglás (vagyis a gépjárművek helyett a közvetlen emberi erőfeszítéssel megvalósuló közlekedés)*¹⁴ reneszánszán át a különböző (értékrend-azonosságon alapuló) *kisközösségek alakulásáig*, a közvetlen kapcsolatokat erősítő *szokások feltámasztásáig*. Azt, hogy az urbanizáció ma ilyen „besűrűsödési ponttá” vált, éppen az a sokféleség is mutatja, ahogyan a különböző emberek reagálnak az urbanizáció kihívására. Ki a *kivonulással*, (a „*túlurbanizált*” életformák elutasításával), ki azzal, hogy keresi az egyre urbanizáltabb életkörülmények élhetőbbé tételének, egy *humanizáltabb „új urbanitásnak”* a lehetőségeit. (Már maga az jelzi, hogy „besűrűsödési pontról” van szó, hogy sok ember számára éppen ez jelenti a kihívást, a számára megfelelő élet megvalósítása éppen az urbanizáció egyes következményeibe ütközik).

Energia-, erőforrás-problémák

Kapcsolódik ehhez a következő „besűrűsödési” pont: az *energiaforrások kérdése*. Korábbi évszázadokban sokáig az tematizálódott, hogy az energiaforrások *szűköse*: főleg a kellő mennyiségű *élelem hiánya* okozott súlyos problémákat, (időnként tömeges éhínségeket). Az ipari társadalomnak sikerült újabb s újabb élelem-szaporító módszerek felfedezésével és újabb s újabb ipari energiaforrások bekapcsolásával megsokszorozni az emberiség rendelkezésére álló energiát, s mára a probléma új formában állt elő. A rendkívül bőségesnek tűnő energiaforrások (és a világ gazdag központjaiban

a velük való rendkívüli pazarlás) élménye a huszadik század végére összekapcsolódott az emberiség-létszám ugrásszerű megnövekedésének tapasztalatával, s az *emberiség egyszerre érzékeli az erőforrások sokaságát azok végleges kimerülésének, felélésének fenyegetésével*. Míg a modernizáció elmúlt évszázadai azt jelentették, hogy az állandó előrehaladás egyúttal a rendelkezésre álló erőforrások (azok elhasználódásánál gyorsabb) növekedését hozza magával, most *maga az állandó előrehaladás tűnik az erőforrásokat véglegesen kimerítő „fenntarthatatlan” folyamatnak*.¹⁵ Már jó ideje tért hódított az a felismerés, hogy az alapvető probléma az erőforrások (*irracionális és igazságtalan*) *felhasználási-elosztási rendszerében* van, s mivel ebben politikai módszerekkel ezidáig nem lehetett lényegi változásokat elérni, kialakult az a közvélekedés is, hogy a társadalom irányításától stabil biztonság e tekintetben nem (e tekintetben sem) várható. E tématerületen – többek között a sokaknál mindennapi gyakorlattá váló *energiatakarékosság* mellett – a *helyben termelt energia* jelenti a csomópontot, (ami megint azért lesz csomóponttá, mert egyszerre több kihívás megválaszolására ad lehetőséget). Egyrészt közvetlen válasz az energia-kérdésre: olyan megoldások irányában való elmozdulást tesz lehetővé, amelyek kitermelése és felhasználása kis közösségek által is lehetséges: ha az energiaforrások közvetlen felhasználásra kerülnek, (és nem óriási, „kereskedelmi” mennyiségben termelik ki őket), azzal elérhető, hogy ne legyen túlfogyasztás, pazarlás, a tartalékoknak az egyének-közösségek közvetlen szükségletein túlmenő kiaknázása. Másrészt *nem alakulnak ki olyan elosztási egyenlőtlenségek*, amelyek során „egyeseknek minden, másoknak semmi” jut; az ellátás minden egyén és közösség számára biztonságosabb alapokra helyezhető. Harmadrészt csökken az *egyéneknek-kisközösségeknek a nagy ellátórendszerektől való függősége*, azoknak való kiszolgáltatottsága, a „*csapok*”, „*vezetékek*” bármikori (az államhatalom zsarnokivá válásából, a nagyhatalmaknak a kisebbek feletti önkényeskedéséből, háborús helyzetből vagy gazdasági erők „üzleti érdekeiből” fakadó) elzárásának veszélye. A „*helyben termelt energia*” ugyanakkor *megegyezője is lehet az egyéneknek, lokális közösségeknek, kistérségeknek, akik/amelyek szerepe a társadalom mind nagyobb egységeibe-egyesülésével, centralizációjával egyre gyengült*. Az autonómia erősödése megnöveli az egyének és kisközösségek önjelét és erre alapozódó öntudatát (és talán paradoxnak hangzó módon a nagy rendszerek stabilitását is fokozza, mert az autonómiák mindig szervezettebbek – az

élő szervek működéséhez hasonlóan – integrálódnak a nagyobb rendszerekbe, mint az autonómiával nem rendelkező elemek). Az ebbe az irányba való elmozdulásról is elmondható, hogy nem csupán egyes interjúalanyaink véleményeként jelennek meg. Emberek sokasága gondolkozik azon, hogy (az egyre növekvő energiaárak szorításában) miként építhetné háztartását „megújuló” energiaforrásokra, vagy helyezhetné „több lábra”, legalább biztonsági tartaléknak arra az esetre, ha bármilyen okból problémákba ütközne a gázhoz, villamos energiához, vezetékes vízhez jutás (a központi ellátó-rendszerek által). Sokan el is kezdték az ilyen megoldások kialakítását. Legalább ilyen jelentőségű változások jelentek meg az élelmiszertermeléssel és –fogyasztással kapcsolatban is. Míg a hagyományos, a városokat tömegtermeléssel kiszolgáló mezőgazdaság munkaerőgondjai állandóan növekednek, egyre többen kezdték el (legalább kiegészítő) élelmiszerek (zöldségek, gyümölcsök, fűszerek) termelését (eredetileg teljesen városi gyökerrű) családokban is.¹⁶ Ha Magyarországon még nagyon kis körben is, de megjelent a városi kertek mozgalma. A termelői piacok terjedése is ebben a körben említhető: bár a gyakorlatban ezek sokszor nem különböznek lényegesen a hagyományos városi piacoktól, élelmiszerüzletektől, a közvetítő kereskedelem kiiktatásának, a termelő és fogyasztó közvetlen találkozásának, az élelmiszertermelési kör áttekinthetővé, emberléptékűvé tételének igénye teszi őket népszerűvé. (És persze az a – ma még nem mindig igazolódó – remény is, hogy a közvetlenebb áruforgalom az ellenőrizhetően egészségesebb élelemellátást is biztosíthatja). A közvetítő kereskedelem kiiktatásának, kereslet és kínálat közvetlen találkozásának pedig igazán tömeges formái alakulnak ki a különböző internetes szolgáltatásokon (Vatera, e-bay, stb.) és a közvetlen szolgáltatáscsere-megállapodásokon keresztül. Interjúalanyaink egyike-másika maga is úttörő szerepet vállal ezekben a folyamatokban, s még többen közülük az ideológiai fordulat képviselői: az önrőre támaszkodás és a lokalitás ethosza többük szemléletének lényegi eleme.

A munka

Interjúalanyaink jelentős része erősen munkacentrikus ember. (Bár a társadalmi egyenlőtlenségek kialakulásával a társadalom felsőbb csoportjai olykor a – fizikai – munkától való elszakadtságukat státuszszimbólumokkal is kifejezték, a munkát-lansággal sosem lehetett igazi tekintélyt megalapozni. Az uralkodó csoportok ezért többnyire igyekeztek saját társadalmi szerepüket, tevékenységüket – még a többinél is nehezebb – munkának fel-

tüntetni, s ha ezt elmulasztották, vagy nem sikerült a többséggel elfogadtatniuk, a társadalom történeti tudatába olyan „elpuhult” elitekként kerültek be, amelyek ezáltal és éppen ezáltal veszítik el hatalmi legitimitásukat. Interjúalanyainknak kiválasztóik szemében kivívott tekintélye sok esetben – többek között – átlagfeletti munkabírásukon alapul). Sok interjúban a jelenlegi munkafelfogás kritikája fogalmazódik meg: az a munka, ami ma a társadalmi lét nagyrésztében jellemzőnek mondható, megintcsak az „elidegenedés” jelenségei közé sorolható; a munka területe is azok közé a „besűrűsödési pontok” közé tartozik, amelyen ma a szemléletek, értékrendek, életformák megütköznek egymással.¹⁷ A legfőbb kritikák a munka túlhajtott, az egyént kiszigerelő jellegét és ésszerűtlen (egyesekeket túlterhelő, másokat a munka lehetőségéből kizáró) elosztását illetik. {Interjúalanyaink közül egy (a hajléktalanok utcai gondozásával is foglalkozó) szociális munkás fejt ki, hogy a szocializmus ésszerűtlenségei között emlegetett „kapun belüli munkanélküliség” még mindig több pozitív következménnyel bír (hiszen a munkahelyre való rendszeres bejárást, más emberekkel való együttműködést, valamiféle közösségek létezését feltételezte, s az egyes embernek megadta a társadalomba való integráltság érzetét), a munkanélküliséggel mindez elvész, s a (társadalmi) talaját vesztett egyént az emberi erőitől való megfosztás mind mélyebb örvényébe löki: igen sokan éppen a munkanélküliség folytán váltak hajléktalanokká is.} A munka egyenlőtlen és ésszerűtlen elosztása ugyanazoknak a társadalmi mechanizmusoknak köszönhető, mint az energiaforrások egyenlőtlen és ésszerűtlen elosztása, (ez magától értetődő, hiszen az emberi munka az egyik legfőbb energiaforrás), s így az alternatívakeresés is hasonló irányú. Az egyik alapgondolat a (munkavégző) emberek érdekképviselőinek a jelenleginél hatékonyabb megszervezése, az „alulról szerveződő” társadalom eszményének ébrentartása. A másik a kilépés-kivonulás a munka mai átláthatatlan túlcenzurált, a munkavégzők által kevésbé befolyásolható, tőlük minden vonatkozásban elidegenedett rendszeréből, és a saját lábra állás, a saját maguk által kitűzött céloknak alárendelt, a saját ritmusban, beosztásban végzett munka, amelyben megszűnik a munka elidegenedettsége, hiszen ha az egyén a saját céljait követheti, a személyiségének megfelelő módokon és tempóban, akkor képességeit is nagyobb mértékben tudja mozgósítani, s így a munkájában nagyobb valószínűséggel jól is érzi magát. (Sokan azért idealizálják a szabadnak nem nevezhető, hiszen például a természetnek – de többnyire különböző társadalmi hatalmaknak is – nagymértékben kiszol-

gáltatott hagyományos paraszti munkát is, mert az ipari társadalmakban kialakult bérmunkák nagy részéhez képest – még ez is – több lehetőséget adott arra, hogy az egyén a maga módszereit, tempóját alkalmazza, s legalább saját részcélokat tűzzön ki maga elé). A „maga-ura” kistermelő, kisvállalkozó munkája jelenik meg itt eszményként, illetve a (nem „szabadon lebegő”, de tevékenysége célját és közegét szabadon megválasztó) értelmiségi munka. Ennek az eszménynek az a legsebezhetőbb pontja, hogy olyan társadalmat feltételez, amely „hagyja” a kistermelőt, kisvállalkozót, értelmiségit a maga útját járni, s a valóságban a piaci viszonyok és a politikai rendszer működése sok esetben ennek egyáltalán nem kedvez; ugyanakkor ez az eszmény nem nevezhető teljesen irreálisnak sem, hiszen a társadalom nagyfokú diverzitása a társadalmi lét sok pontján lehetőséget ad ilyen, a domináns munkaformák szempontjából „nem-szabályos” életformák kialakítására is. (Mint ahogy erről néhány interjúalanyunk „alternatív” életformája is tanúsodik). S ha egyes esetekben az ilyen kivonulás sikeres lehet, ez ébren tartja azt a reményt is, hogy ezen példák szaporodhatnak, s hosszú távon a munka egész világa ebbe az irányba alakítható. (S hosszú távon így még az is elképzelhető, hogy a szabadabb munka azokban a nagy munkarendszerekben is lehetővé válik, amelyek lebontása, kistermelőkkel való helyettesítése a társadalom mai és jövőbeli mérete és a termelési-, és egyéb munka-feladatok mai és jövőbeli összetettsége mellett már nem igen lehetséges). A szabadabb, személyre szabottabb munka egyik alapfeltétele az a „belülről vezéreltség”, (és a választott célok melletti kitartás) amit interjúalanyaink egyik legerősebb közös tulajdonságának találtunk. De vannak olyan tényezők is, amelyek e jellemvonásoktól függetlenül, szélesebb kör számára is megnövelhetik a munka ilyen irányú „humanizálásának” esélyeit. Egyrészt mindenképpen növelhetik a munka szabadságfokát (és csökkenthetik elidegenedtségét) a családi, (akár az otthonokban végzett) munkaformák. A modernizáció előtti munkaformák iránti nosztalgiaiban is mindenképpen szerepet játszik, hogy ezek az egyént nem szakították ki (ideje nagy részében) természetes és elsődleges közösségeikből, hanem éppen ezekre építettek. Az egyén így egyfelől magát a munkát is „otthonosabban”, a stabil beágyazottság érzetében, s számos személyes érzelme bekapcsolásával végezheti (míg a „munkahelyeken” végzett, a munkafolyamat szempontjából „racionalizált”, vagyis „gépiesített” bérmunka minden személyesség kikapcsolását igényli vagy legalábbis igényelné). Másfelől a családi közösség funkcionalitása

(és ezzel összetartó és öntudatadó ereje) is nagyobb, ha nem csupán az egyén regenerálódásában, hanem tevékenysége közvetlen társadalmi hasznosulásában is meghatározó szerepet játszhat. A családi munka a történelmi múltban igen nagy szerepet játszott, és nem sok minden szól az ellen, hogy új formában ilyen szerepet tölthessen be a jövőben is. De az ilyen munka lehetőségeinek növekedését nem csak a múlt példáinak felelevenítésével lehet közelíteni. A személyi számítógép és a mobiltelefon (valamint ma már burjánzó „leszármazottai”) technikailag is lehetővé teszik az elidegenült nagyüzemi munkaformák lebontását, a rugalmas, bárhol és bármikor végezhető munkavégzést, s magától értetődik, hogy ez elvben kedvez az otthoni és a személyre szabott, tehát szabadabb munkavégzésnek. Az persze nyitott kérdés (miként a többi eddig említett, és ezután említendő szemlélet-ütközési területen is), hogy a jelenleg domináló gazdasági-társadalmi rendszer a szabad munka előnyeire építve egyre tágabb teret nyit-e az interjúalanyaink nagy része által is ideálisnak tartott és többek által követni próbált munka-felfogásnak, vagy ezek tömeges kibontakozása már csak egy másik gazdasági-társadalmi rendszerben lesz lehetséges.

Individualitás

Mindenesetre a jelenlegi főirány folytatja az individualizálódás többévszázados trendjét, – s az individualizálódás történelmi hozadékai mellett – fokozza a társadalom atomizálódását, s bár ez növeli az egyéneknél az egyén szabad kibontakoztatásának igényét (s ezen belül a szabadabb munkaformák iránti vágyat is), másfelől az atomizálódás nagymértékben gátja is a szabadabb, belülről irányított életforma kialakításának, mert az atomizálódott, közvetlen közösségi kapcsolataiktól (is) eltávolodott egyének léte mind nagyobb mértékben éppen az általuk átláthatatlan, centralizált nagyszisztemektől (állam, gazdasági szuperstruktúrák, hatalmas termelési rendszerek, stb.) függ, azokra vannak (mintegy köldökzsinórral) rákapcsolva. A társadalom-egészebe való szerves integrálódás (mint erre fentebb utaltunk) csak a kisebb társadalmi egységek funkcionális működésével (és minden szerveződési szint autonómiájával) lehetséges, (s ez érvényes az egyén munkájának, tevékenységeinek beintegrálódására is). A (túlfutott) individualizálódás (és atomizálódás) kérdése tehát szintén olyan „besűrűsödési pont”, ami interjúalanyaink alternativitásának milyenségében is fontos szerepet játszik.¹⁸ Az (euro-amerikai) individualisztikus énkép évszázadok óta formálódik, nagyon sok minden vett részt a létrejöttében a piacra termelő életforma megjelenésétől, a reneszánsz zsenikultu-

szon és a szabadon választott szerelem jogait követelő irodalmon, a *descartes-i filozófián*, az individuális létezők viszonyából felépített *newtoni fizikán*, a *leibnizi monász-elméleten* át a *polgári jogok* megfogalmazásáig, az *individuumközpontú etikák* elterjedéséig és a legkülönfélébb *individuum-centrikus filozófiák* térnyeréséig, az *egyén kényelmét szolgáló életformák* és az *egyénnel foglalkozó tudományok*, (mint a pszichológia), és az *egyéni érzelmeket és viszonyokat megjelenítő-elemző zenei, képzőművészeti, irodalmi* (s később filmes) irányzatok megjelenéséig, az *egyén fogyasztási igényeire* alapozott társadalmi viszonyok kialakulásáig. Az *individuumközpontú szemléletben* a „ki vagyok én?” és a „miért vagyok a Földön?” kérdése központi kérdéssé válik: az individualizálódás nagy hozadéka éppen az, hogy az *egyén fontosságra tesz szert*, sajátos, egyedi képességeinek kifejtése előtérbe helyezett értéké válik, s mint hangsúlyoztuk, ezen *alapszik az egyén szabad kibontakoztatásának, „önmegvalósításának” igénye* is. Csak hogy az *individuumból való kiindulással* éppen a „miért vagyok a Földön?” kérdésének megválaszolására válik problematikussá. Az *egyéni élet értelmét* elsősorban az adhatja, ha olyan célokat valósít meg, amelyek túlmutatnak a véges egyéni életben, (hiszen az egyéni életet, mint öncélt a halál eleve kudarcossá teszi. Az állatok számára az önfenntartáson és a faj életben tartásán kívül valóban nincsen más cél, de az ember kezdettől megkülönböztetően kiemeli magát az állatvilágból, s ha élete értelmét pusztán az ön-, és fajfenntartásra redukálja, ez többé-kevésbé dehumanizálja is). Az emberi élet értelmének keresése hozza magával, hogy – miként interjúalanyaink közül is sokan – egyre több ember érzékeli negatívumként az individualizáció túlfutását, az atomizálódást, a „tömeges magányt”. Alternatívaként természetesen a *közösségi szemlélet* kínálkozik, amit úgy lehet összeegyeztetni a kifejtett individualitással, hogy a „közösséget” úgy határozzuk meg, mint a *közösségbe ágyazott, de annak nem szolgáinak alárendelt, s egymáshoz képest is mellérendelt viszonyban lévő, egyenrangú* egyének társulását. A *közösségi megalapozású* *individuum-felfogás* – amelyben az egyéni élet értelmét *közösségi célok* önként vállalt-választott követése adja – igen sokféle lehet. A *nagyközösségek* (nemzet, egyház, társadalmi mozgalom stb.) *tagjaként* az egyén azt érezheti, hogy véges élete része a közösség életének, s éppen attól nyer értelmet, hogy egyéni erőfeszítései beépülnek és az ő halálától függetlenül, akár „örökre” is jelen lehetnek a nagyobb közösség életében. Amikor az ember nem konkrét közösséghez rendeli magát, hanem abban gondolkodik, hogy korábbi

nemzedékek tapasztalatait veszi át, s ezt adja tovább (saját tapasztalataival kibővítvé) utódainak, lényegében ugyanezen a módon – az egyénit egy tágabb közösségbe, (ez esetben a *nemzedékek láncolat* alkotja *emberi közösségbe*) bedolgozva ad értelmet az életének. (A hívő ember számára nem is a közösségen van a hangsúly, hiszen számára a hívők összessége is csak része egy magasabb értelem tervének; az *egyén életének* ez esetben közvetlenül ez a *magasabb terv*¹⁹ ad értelmet és *örökkévalóságot*; pszichológiailag azonban az egyén ugyanazzal az attitűddel rendeli magát alá ennek a transzcendens hatalomnak, mint ahogy teljes azonosulás esetén bármely közösségnek. Az erős érzelmi azonosulással átélt hazafiságot vagy a szenvedélyes politikai-ideológiai elköteleződést ezért is lehet „kvázi-valóságként” is jellemezni). Amikor az ember *kisebb közösség tagjaként* tekint magára, s ahhoz igazítja az életét, ebben is olyan (az adott közösséget jellemző, konkrét) célok vezetnek, amelyek értelmüket valamely tágabb „összemberi” értékből (például a világ igazságosabbá és/vagy élhetőbbé, kellemesebbé, stb. tételének általános emberi szükségletéből) nyerhetik.²⁰ (Amikor pedig azzal a materialista gondolatmenettel próbálja valaki feldolgozni léte végességét, hogy a természet anyagából vett emberi lét végén az ember is „visszatér az anyagba”, hogy a *természet újrahasznosítható*, még akkor is ez a *közösségi szemlélet* érvényesül: az ember magasabb célt szolgál, csak az általa szolgált „közösség” szerepét ez esetben a „természet” tölti be. Az ember ilyenkor is a maga értelemkereső *emberi-közösségi viszonyulásmódját* vetíti ki – ebben az esetben magára a természetre). Mindent egybevetve: mikor interjúalanyaink az individualizáció túlfutásával szemben ilyen (közösségi nézőpontból értelmezhető) célokat keresnek maguknak, ezzel egyúttal egy alternatív *individuum-felfogást* is képviselnek: azt az igényt, hogy az *individualitást* ne öncélként kelljen megélniük; éntudatuk biztonságát, énjük erejét az egyénénél tágabb, (az egyéni életen túlnyúló) célok vállalásával növeljék meg, ezekben találva meg „földi létük értelmét”. Az individualitás ilyen felfogása felé is interjúalanyainkénál sokkal szélesebb kör orientálódik. E tanulmány elején említettük, hogy a mai fiatal generáció számára talán az előttük járó nemzedékeknél is fontosabbá vált életük értelmének ilyen keresése (hiszen egy – lelkesítő eszmények, célok helyett inkább negatív jövőképekkel riasztó és igen kevés kibontakozási lehetőséget kínáló – *váltszázad*ban lépnek a felnőttkorba, s már szocializációjuk nagy részére is az értelemadó célok megtalálásában nem nagyon segítő értékrelativizmus volt jel-

lemző). Talán nem tévedés azt feltételezni, hogy az *individuális önmegvalósítás* különböző közösségekben (illetve közösségi célokban) keresése (az öncélnak tekintett individualitás helyett) a *közeli-vőben* egyre jellemzőbbé válik.²¹ (És sok interjúalanyunknak ebben is mintaadó szerepe van).

Egy másik problémakör, ami szintén az individualitás értelmezésének tématerületén jelenik meg, más irányból feszíti szét az individualista *egyéni-felfogás* több évszázados pilléreit. Az a szemlélet, amelynek kiindulópontja is az egyén, az individualitás kibontakozásának eszményét a *tökéletesség* eszményével kapcsolja össze: a zsenikultusz ezért is nagyon lényeges (mintaadó) tényező a reneszánsz óta a modern társadalomban. (A *tökéletesség-eszmény* minden szemléleti rendszerben a rendszer kiinduló premisszájához kötődik: ha teremtő Istenre építjük a világmagyarázatot, akkor hozzá kapcsolódik; ha társadalmi okokra, akkor be kell lépnie a legalább valamilyen szempontból ideális-tökéletes társadalom képzetének; a véges életű egyénhez ugyan nem könnyű a *tökéletesség* képzetét társítani, de ha az egyénből építjük fel a világról alkotott képünket, akkor – legalább valamilyen szempontból – mégis az egyént kell összekapcsolni a „tökéletesség”, az *önmagában-teljesesség* eszményével). A *fogyasztói társadalomban* az ember ideálképe valóban a testi-lelki egészség, *tökéletesség* képzetével körülvéve jelenik meg (s közmert, hogy mindent, ami ezeknek a képzeteknek ellentmond, a társadalom kiiktatandó, – vagy ha nem lehet kiiktatni, legalább a látótérből eltüntetendőnek – tekint, a szélsőséges nyomorúságtól a betegségeken, testi csonkaságokon és az öregezésen át magának a halálnak a tényéig). A szemléletváltás, az alternatíva ebben a „tökéletesség” átértelmezése. Az a gondolat, hogy *az embert nem egy eszményképhez, hanem önmagához kell mérni*, s az *önmagában-teljes* nem jelent *hibamentességet, sérületlenséget*. Sokan (s nem csak interjúalanyaink közül) éppen e szemlélet jegyében közelednek a fogyasztékkal élőkhez és más elesett emberekhez.²² Ha az első lépés megtétele sokaknál még annak a szemléletnek a jegyében történik is, amely szánakozással tekint azokra, akik valamilyen szempontból „nem tökéletesek”; (s ezért kínálják fel „szegényeknek” a segítségüket); ez gyakran átfordul, és egyre többen vallják nem csak azt, hogy mindenkinek (a sérültnek is) joga van a teljes élethez, s ez biztosítható is a számára, hanem azt is, hogy *önmagukhoz mérve* a sérültek eleve is „teljesek”, és a velük kapcsolatba kerülő nemcsak adhat, hanem nagyon sok mindent kaphat is tőlük. Az értelemadó közösségek kere-

sége mellett ez a másik, az utóbbi években egyre szélesebb körben végbement lényeges változás az *individuum-felfogásban*, s a szemléleti fordulat jelentősége túlmutat a „sérültek” ügyén. Az *önmagához* (s nem másokhoz illetve egy „tökéletes” ideálképhez) *való viszonyítás* egyrészt az *individualitás* – mindenkire érvényes – *kibontakoztatásának* is a *kiindulópontja* lehet. Másrészt magában hordja azt a *paradigmaváltást*, amely a *világmagyarázatot* az *egyéni szubjektivitás* (a *karteziánus kiindulópont*) helyett az *emberiség*, az *emberi nem nézőpontjára* alapozza. (Az emberiség az ugyanis, „akinek” minden individualitásra, minden individuális tapasztalatra szüksége van. Az hogy az egyén minél teljesebben „önmagá legyen”, *önmagá* lehetőségeihez mérésen, és *önmagá* lehetőségeit a legoptimálisabban kibonthassa, alapvetően az *emberiség*, az *emberi nem* érdeke).

Emberi kapcsolatok

Az *individuum-felfogás* kapcsán már szóba került az *individualitás túlfutásának*, az *atomizálódásnak* problémája és a *közösségkeresés* tendenciája. Ezekben a jelenségekben nem csak az *individuum-felfogás*, nem csak az *egyéni élet értelmének* keresése kerül előtérbe, hanem az *emberi kapcsolatok* kérdése is. Az *emberi kapcsolatok* területe is tematikus csomópont. Itt az előző alfejezetekben említettekkel nagyon szoros az összefüggés. Az individualista kiindulású társadalomban az *emberi kapcsolatok* is alapvetően az *individuális érdekekből* vezetnek le. Az *emberi kapcsolatok* is ennél fogva alapvetően a *haszonelv* és a *versenyelv* határozza meg. Az, hogy az egyének mi a haszna a kapcsolatból, és az *önérvényesítésért* a többiekkel folytatott küzdelem. Az alternatívát az ilyen *kapcsolat-felfogással* szemben az jelenti, (s ezt képviseli legtöbb interjúalanyunk is), hogy a lét azon mechanizmusait erősítik fel, amelyek kiegyenlítik a „struggle for life-ot”,²³ illetve azokat az *emberi motívációkat*, amelyeket a *haszonelv* egyoldalú dominanciája háttérbe szorít. A *kooperációt* (ami egymásra figyélssel, egymás iránti nyitottsággal, kölcsönös tapasztalatátadással és tapasztalat-átvétellel jár együtt); és a *haszonorientáció* helyett olyan *más*, az *ember számára fontos* *készítetéseket*, mint a *kíváncsiság*, a *világértés* *szükséglete*, az *erkölcsi emelkedés*, a *szabadság igénye*, az *egyének megfelelő életforma* és *életcél* követése. Ezek a *törekvések* jelen vannak a *haszonelvű* társadalomban is; interjúalanyaink csak jelentőségük erősítésének szükségletét jelzik. S ebben is csupán megszólaltatói tömegesebb igényeknek. Hiszen mind többen adnak hangot annak, hogy véget kellene vetni az *emberi kapcsolatok* és

érintkezési formák eldurvulásának, a társadalom egyes csoportjai között szinte állandósuló gyűlölködésnek, (és e gyűlöletek szításának); a gátástalan önérvényesítők „taposásának”, a családok szétesésének, egy olyan rideg világnak, amelyben az egyén „csak önmagára számíthat”; amelyben bizalmatlannak kell lennie mindenki mással szemben. Vannak, akik ezzel szemben párkapcsolatokban, barátok társaságában keresnek menedéket, (de közülük is sokakat – éppen az emberi kapcsolatokban domináló egyoldalú haszon-, és versenyelv miatt – ezekben a kapcsolatokban is súlyos csalódások érnek). Mindez felértékel minden egyént, aki képes önzetlen ráfigyeléssel megajándékozni azokat, akik magukra hagyottaknak érzik magukat. És felértékel minden közösséget, amelyben az egyén a valahová tartozás és a kölcsönös támasz biztonságát érezheti. Az ilyen közösségek elé mintául sokan ugyanúgy a múlt face-to-face közösségeit állítják, ahogy múltbéli példákhoz fordulást láthatunk az urbanizációra vagy a munka elidegenedésére adott válaszok között is. De a ma létrejövő közösségek természetesen mások, mint a múlt közösségei. Ha példaként sokan a múlt közösségformáit emlegetik is, ha többen (a mi interjúalanyaink közül is) látszólag nem tesznek is mást, mint továbbéltetik (vagy feltámasztják) a múlt ideálisnak látott közösségeit: például hagyományos értékeket valló, bensőséges, meleg családi életet alakítanak ki, szerzetesrendbe lépnek vagy lelkesen felajánlják energiáikat egy karitatív szervezetnek, valójában (sok más kortársunkkal együtt) részt vesznek a közösségiség egy új fajtájának kialakulásában. Mivel ugyanis valamennyien egy erősen individualizálódott társadalom szocializáltjai, nem a hagyományos társadalmaknak az egyént alárendelő közösségformáit éltetik tovább vagy (támasztják fel), hanem az egyenrangú egyéneknek azokat a szabadon választott közösségeit hozzák létre, amit az individuuum-felfogás körüli szemléleti paradigmaváltás kapcsán már említettünk. A látszólag teljesen a hagyományos család mintáját és életformáját követő, harmonikus mai konzervatív családban sem a nő, sem a gyerek, sem az apa szerepe nem azonos a hagyományossal (a nő és a gyermek egyenrangúbb, az apa jóval kevesebb vonatkozásban domináns, s valamennyiük individualitása jóval hangsúlyosabb, jóval inkább figyelembevett, mint a múltban lehetett; arról nem is beszélve, hogy ezek a mai konzervatív családok szinte kivétel nélkül szerelmi házasságokon, és nem elsősorban gazdasági vagy rendi megfontolásokon alapulnak). A mai szerzeteseknek, s a karitatív szervezetek önkénteseinek látszólag teljesen lemondó életvitelében

is sokkal nagyobb a személyes választás jelentősége, s jóval több az individuális szükségletekre való odafigyelés is, mint a múlt hasonló szervezeteiben. A szerzetesek (s itt a keleti vallások szerzeteseire is gondolnunk kell) sokkal beágyazottabbak koruk társadalmába, sokkal inkább szembesülnek annak problémáival, mint elődeik; a viszonyuk Istenhez, a spiritualitáshoz sokkal individualizáltabb, személyesebb; és sokkal több (és/vagy sokkal nyíltabb vállalt) benne az ambivalencia, a kétely: ez is a személyiség fokozott individualizációjának eredménye. A karitatív szervezetek önkénteseire pedig egyre inkább az az individuuum-felfogás jellemző, amelyről az előző alfejezetben tettünk említést, s ennek következtében közösség-elképzelésük sem azonos a korábbiakkal: az általuk segítettek és saját csoportjuk között sokkal kevésbé élesek-merevek a kaszthatárok. S akkor még csak olyan közösségekről beszélünk, amelyek régóta létező közösségi mintákat követnek. Pedig az új életkörülmények számos újfajta közösség szerveződéséhez nyújtanak táptalajt – elég ha csak az Interneten szerveződő új közösségek sokaságára gondolunk.

Iskola

Sűrűsödési pontnak bizonyul az iskola is. Többféleképpen is szóba kerül: az interjú készítői jónéhány tanárt beválogattak a mintába, a tanári szemszög mellett azonban megszólal a szülői nézőpont is, a legtöbben pedig saját gyermekkori élményeiken (tehát a diákok nézőpontján) keresztül beszélnek az iskoláról. Mind a tanárok, mind a tanulók törekvései szempontjából számos akadályt támaszt a jelenlegi iskolarendszer, s ugyanakkor igen nagy jelentőséget is tulajdonítanak az ember alakulásában az iskolának. A paradigmaváltás erős igénye ezen a területen is érezhető. A teljesítménykényszeren alapuló és túlspecializáló oktatás több oldalról is a kritika keresztüztüzébe kerül. Az egyik leglényegesebb szempont, hogy az iskola jelenlegi formájában (még mindig) szorongáskeltő, alapvetően nem vonzó a gyerekek számára; nem épít a tanulók belső motivációira, sőt, inkább sorvasztja, korlátozza a gyerek természetes kíváncsiságát, nyitottságát, kreativitását, pedig az igazán eredményes oktatásnak éppen ez lenne a lényege: a gyerekek tanulási érdekelttségének megteremtése, fenntartása és fokozása. A szorongáskeltő jelleg kritikája nincs ellentmondásban azzal, hogy egyesek (jogosan) a tanári tekintélyt hiányolják, sőt, a gyermeki szorongás és a tanári tekintély leépülése végső soron ugyanarra az okra megy vissza: a bürokratikusá tett oktatási rendszerben az egyén nem igazán fontos (s ez a diákra és a tanárra

egyenként vonatkozik). A másik fundamentális kritika azt emeli ki, (amit a Bourdieu-iskola évtizedek óta hangsúlyoz), hogy az iskola (továbbra is) a társadalmi szelekciónak – és a társadalmi különbségek újratermelésének – eszközeként működik, ahelyett, hogy azok csökkentését eredményezné, az esélyek kiegyenlítése felé közelítene. Alternatívaként sok minden megfogalmazódik, ezek közös nevezője a diákközpontság. (Ez nem a diákoknak való alárendelődést jelent, hanem azt, hogy a tanár a maga értékalapú oktatási és nevelési céljai jegyében a tanulók személyiségére és motivációira építve, azokhoz igazítva segítsen nekik elsajátítani a szükségesnek tartott ismereteket, készségeket és jellem-elemeket). Egyes megemléített tanárok példáján, mai alternatív iskolák kísérletein keresztül számos olyan vonás is megjelenik az interjúban, amelyek éppen azokat a lényeges mozzanatok képviselik, amelyek egy új iskolai paradigma elemei lehetnek: a kreativitást, a tudásszerzés örömeinek megtapasztalását, a gondolkodás nyitottságát, az előítélet- (és előfeltétel)mentességet, a teljesítménynek a személyi sajátosságokra odafigyelő önmagához-mérését. Ez az alternativitás (és az efelé mozdulás) igénye ma jelen van a társadalomban, ha nem is többségi helyzetben (legalábbis ami a szülők és a tanárok, s főként az oktatásirányítás szemléletét illeti). Ha azonban a gyerekek valódi szükségleteit nézzük, ezek túlnyomó többsége mutat éppen ebben az irányban. Az oktatási reformok, amelyek az utóbbi évtizedekben (különböző elméletekhez, és sajnos többnyire másodlagos szempontokhoz igazítottan) túlságosan is át-, meg átforgatták az iskolai oktatás rendszerét, nem hoztak paradigmátikus változást. Az iskola ma is az a félig gyár, félig hivatal, amilyenné a tizennyolcadik századi modernizációs hullám szükségletei tették. A lényeg nem az, hogy milyen a humán és reál tárgyak aránya (a bennük megtestesülő szemléletmódok mindegyikére szükség van – ha nem is feltétlenül a mai tárgyontásban), nem is az, hogy a pillanatnyi (és persze állandóan változó) szükségletek szerint a munkaerőpiac milyenfajta ismereteket és készségeket igényel elsősorban; hanem az, hogy minden egyes egyén úgy váljék felnőtté, hogy képes legyen képességei legoptimálisabb kibontására és megőrizze belső motiváltságát az állandó önfejlesztésre. Nagyon sok tanár van a társadalomban, aki (még a mai iskolarendszernek nagy mértékben az ideális oktatási lehetőségek ellen dolgozó keretei között is) igen kreatív és eredményes módszereket alkalmaz; az oktatásirányításnak alapvető feladata lenne ezek felgyűjtése, közismertté tétele, annak elősegítése, hogy a paradigmaváltás „alulról” meheessen végbe.

Tudásmonopólium

Az iskola társadalmi egyenlőtlenség-újratermelése csak része az egyenlőtlenségek rendszerének; szűkebb értelemben annak az egyenlőtlenségi rendszernek, ami a tudások eloszlásában érvényesül.²⁴ A tudások egyenlőtlen elosztása (s gyakran ezen egyenlőtlenség növekedése) azt is eredményezi, hogy a tudások érvényesülési lehetőségei is nagyon egyenlőtlenek. Vagyis a társadalomban nagyon sok szellemi energia elpazarlódik. Ez az akadály is olyan, amibe számos interjúalanyunk is beleütközik, s erről is elmondható, hogy az itt megszólaltatottaknál sokkal-sokkal szélesebb kört érint. A probléma egyik alapja itt is a versenyelv, a piaci szemlélet és a specializáció „megszaladása”. A piac az értékek egy részét felszínre segíti, nagy részéről azonban nem vesz tudomást (tehát hagyja eltékozolódni). A versenyelv uralma ösztönöz ugyan az önfejlesztésre, de ellentétes a szellemi építkezés valódi természetével: a gondolatok egymást állandóan megtermékenyítő áramlása helyett inkább azok rejtésében, monopolizálásában tesz érdekeltté.²⁵ A kooperáció helyett preferált verseny állandóan hierarchiákat termel újjá, és erős érdekeltséget teremt a megszerzett pozíciók akár irracionális fenntartására. A specializálódás előnyös abból a szempontból, hogy az egyes tudásokat egy metagepezetbe beilleszthessék, de csökkenti az egyes egyének átlátó-, és lényeglátó-képességét (ezt a hierarchiák csúcán helyet foglalók monopóliumává teszi). A piaci szemlélet (a „beárazás” szükséglete) megköveteli a teljesítmények mérhetőségét, ám mivel a szellemi teljesítmények valódi minősége nem mérhető, ez olyan mennyiségi szempontok alkalmazását hozza magával, amelyek egyrészt teljesen idegenek a szellemi fejlődéstől, és gyakran igazán kontraszelektívek; másrészt a skolasztika hanyatló korszakához hasonlóan elszakítja a tudásmonopóliumok birtokosainak gondolatvilágát a társadalmi lét valóságos problémáitól, összefüggéseitől, formalizált rendszerekbe szorítja, létformájukat hierarchizálja és (a mintegy céhes) monopóliumokból kiszorultakat gyakorlatilag „kontárként” kezelve, azok mégoly termékenyítő gondolatait sem engedi be a „szakszerű” diskurzus keretei közé. Interjúalanyaink többsége nem része (és nem is nagyon törekszik része lenni) ennek a tudáspiramisnak, környezetükre gyakorolt hatásuk mégis azt mutatja, hogy az ő tudásuk sok ember számára hasznosíthatóbbnak bizonyul számos korifeusénál. A valóságos kontárság, sarlatárság kiszűrése természetesen a társadalom szellemi építkezésének mindenkor fontos mozzanata, ám a paradigmaváltást a tudásáramlás területén is szükségesnek mutatja annak felismerése,

hogy milyen sok felszínre nem kerülő, tömegesen nem terjedő tudás, gondolat, ötlet, emberi érték van a társadalomban. A paradigmaváltást e területen is az jelentené, hogy ha a tudásmonopóliumokkal szemben jóval nagyobb teret kapna a személyre jellemző tudás (tehát nem formai kritériumokkal mért tudás) társadalmi hasznosítása (hiszen minden személyiség más, egymással össze nem mérhető, formai kritériumok Prokrusztesz-ágyába nem szorítható képességszerkezettel rendelkezik).

Elidegenedett művészet

Minthogy több művész van interjúalanyaink között, sok interjúban a művészet is besűrűsödési pontnak mutatkozik: olyan területnek, ahol sok minden eldőlt az élet lényeges kérdései közül. A legfőbb kritika a művészet területén is az elidegenedést éri, a művészeti életnek az élettől való eltávolodását bírálja, s ezzel szemben képviselik többen is a mindennapi életbe bekapcsolódó, valóságos életproblémákra reagáló, a (minden) emberben meglévő természetes kreativitásra építő művészet eszményét. Többségük számára a művészet a természetes étellel, a személyiségre jellemző képességek kifejtésével azonos, életöröm forrása, és felszabadító hatású.

¹ Minderről bővebben lásd Kapitány–Kapitány (2007); az életstratégiákról például: Hankiss–Heltai (2010) is.

² Rokeach (1973), Rokeach (1984), Bell (1976), Bourdieu (1978), Inglehart (1990), Inglehart (1997), Kapitány–Kapitány (1983), Kapitány–Kapitány (2013/b), Wallerstein (1998), Schulze (2000), Hankiss (2002), Beck (2003), Debord (2006), Böröcz (2010), stb.

³ Weber (1982), Weber (1987).

⁴ Mainstream és alternatívitás dinamikus viszonyának érzékeltetésére elég ha például arra gondolunk, ahogy a nagyvárosi kerékpározás egy majdhogynem különönségnek számít, alternatív életformából mozgalommá, divattá, sőt mára sikeres üzletgá vált, vagy ahogy a fogyatékkal élőkhez való viszony változott: a korábbi mainstream-szemléletet a fogyatékkal élők életét alapvetően csak zárt intézmények falai közé terelve tudta elképzelni, s mára ez – nem utolsósorban néhány alternatív stratégiát követő szakember nézemenyézése nyomán – gyökeresen megváltozott és széles körben elfogadottá vált a fogyatékkal élőknek a legkülönbözőbb „normál” élettevékenységbe való bekapcsolása. (Ezekből a példából az is látszik, hogy a beolvadás a „mainstreambe” korántsem mindig negatív fejlemény). Az ellenirányú mozgásra jó példa a politika világából az, ahogyan az államszocializmus utolsó éveiben az akkori rendszer „demokratikus” legitímálására létrehozott – tehát az adott korszak politikai mainstreamjének jegyében kezdeményezett – többes jelölési rendszert sikerült néhány esetben jelentősen utak képviselőivé változtatni. Vannak olyan alternatív szubkultúrák, amelyek maguk a piac, illetve a mainstream média hozott létre, terjedésüket pedig mind a piac, mind a média elősegíti, üzletet vagy hírtérket látván „alternatívitásukban”.

⁵ Kapitány–Kapitány (2013/b).

⁶ Minthogy az is gyakran előfordul, hogy egy korábban a főáramhoz tartozó jelenség, szemléleti elem, gyakorlat-típus kiszorul a „fősodorból”, „korszerűtlenné” minősül; de attól alternatívaként még továbbélhet, (hogy az egyik legközismertebb példára utaljunk: ahogy a főáramból eltűnt „lovag-eszmény” élt tovább Don Quijote alternatív életstratégiájában).

Egyáltalán nem misztifikálják a művészetet, sőt, úgy tűnik, éppen a művészet kultikus felfogása az egyik, amibe gyakran beleütköznek (a másik pedig – ami ennek a kultikus kiemelésnek az árnyoldala –: hogy nagyon sok ember egyáltalán nem használja a művészetet, nem látják kezelhető hasznát). Ezekből a konfliktusokból az látszik, hogy a paradigmaváltás a művészet területén (is) abba az irányba mutathat, hogy a piedesztálra állítás (lásd „magas művészet”) helyett a művészet visszaolvad az élet mindennapjaiba, s ezzel a jövőben visszanyerheti az utóbbi két évszázadban redukálódott funkcionalitását és (mindenki számára való) fontosságát. Interjúalanyaink ugyanakkor arra is figyelmeztetnek, hogy a művészetnek az élettől való elszakadásából következően a helyére ma még olyan „művészeti” formák nyomulnak be, amelyeknek elsősorban feledtető, a társadalmi problémáktól elterelő, passzívívó tévő funkciójuk van (a tömegmédiával együtt, sokszor éppen az által terjesztve). Interjúalanyaink egyetértően látszanak abban, hogy a művészetnek ki kell szorítania (a mindennapokból) a pseudo-művészetet, a művészi alkotás anyag-, társadalom-, és önmegismerő funkciójának meg nem felelő, a befogadót passzívívó

⁷ Egy kapitalizmuson túli társadalomban is valószínűleg érvényesülni fog a versenyelv vagy a haszonelv, csak – ha ez a társadalom más alapokon fog szerveződni, akkor – nem ezek az elvek uralkodnak a gazdaságát, a szemléletét, a mindennapi életstratégiáit.

⁸ Noëlle–Neumann (1984).

⁹ Különböző, alapvetően technikai okokból a 241 interjúból 226 volt feldolgozható, két interjúkészítő ugyanazzal az alannal készített külön-külön interjút, három felvétel viszont egyszerre 2-2 személyre készült.

¹⁰ A kutatás további aspektusainak feldolgozása „Alternatív életstratégiák” című, a Typotex kiadónál megjelenés alatt álló könyvünkben olvasható.

¹¹ S nem zárható ki annak a lehetősége sem, hogy ezen alternatívák, a maguk eltérő logikája, a dominánstól eltérő értékpreferenciái alapján olyan szemléletmódok – etikáivá, életformáivá, s végül társadalmi szerkezetivé – állnak össze, amely alapjaiban is megváltoztathatja a jelenben uralkodó társadalmi szerkezetet. (Azt a társadalmi szerkezetet, amelynek egyoldalúan pénz-, siker-, teljesítmény-centrikus világa ugyanilyen – a maguk idején alternatív – életstratégia-elemekből formálódott sajátos életformává, etikává, társadalmi szerkezetévé a tizenkettedik és tizenkilencedik század között). Interjúalanyaink nagy részének ilyen társadalomfordító ambíciója egyáltalán nincsen; kiválasztóik, meginterjúvóik azonban mindannyiukban látnak valamit, ami számukra más irányba mutat, mint amit a jelenleg domináló értékpreferenciák sugallnak.

¹² A környezetszennyezés a társadalom alapiszonyaihoz képest, „melléktermékeknek” tűnhet, ám olyan módon vált az utóbbi években szimbolikus punctum saliens-zé, mint mondjuk Luther korában a búcsúcédulák (még sokkal akcidentálisabb, de tudjuk, mekkora változások elindítójává lett) problémája.

¹³ Lásd például Albert–Dávid (2007)

¹⁴ Itt elmlíthető a görkorsolya, roller újrafelfedezése, a lábbal hajtható új járművek megjelenése, terjedése.

¹⁵ Lásd Beck (2003), Beniger (1986). A modernizáció egyes kérdéseiről: Tamás (2012), Niedermüller (2008)

¹⁶ Van, aki alapélelmiszerek megtermelésével (s például a garantáltan egészséges, „bio” termelés érdekében a feldolgozásnak is saját kézbe vételével)

tásra készítető és a valóságot eltorzító formákat; szakítani kell azzal a felfogással, amely elmosza a valódi, világ-megismerő művészet és a nem-művészet közti határokat (a művészet és a művészet-pótlékok különbségét végső soron pusztán egyenértékű ízlések különbségének tekintve). A művészet-kultusz, a „magas művészet” és a „tömegművészet” elkülönítése azt jelenti, hogy azt, ami valódi művészet lenne, egy szűk elit ügyévé teszik, s elszakítják az élet valóságos problémáinak nagy részétől, (ezáltal megismerő funkcióját korlátozzák); a többség pedig megkapja a (megismerő funkció nélküli) „tömegművészetet”. Hogy ez a problémakör sem csupán a művészek (és nem csupán interjúalanyaink) számára fontos, többek között az bizonyítja, hogy az Interneten és egyes lokális közösségekben ma már igen sokan próbálkoznak aktív alkotó tevékenységekkel, amelyek döntő részének nem az a célja, hogy az alkotók bekerüljenek a „művészeti életbe” (bár persze ez is igen sokak ambíciója), hanem ami a művészetek tényleges szerepe: önmegismerés, az anyag lehetőségeinek próbálgatása, a szűkebb (és tágabb) közösség élményeinek megszólaltatása. Ahogy a folklór a valódi művészet értékességével (megismerő, önkifejező,

vel) próbálkozik. A gabona kenyérig vezető útjának egyes állomásait például többen újra háztartási feladattá avatják a kis kézi őröl-malmok alkalmazásától a kenyérsütésig.

¹⁷ A munkafelfogás átalakulásáról lásd például: Gorz (1997), Z. Karvalics (2002), Szabó–Négyesi (2004), Török (2006), Ságvári–Lengyel (2008), Tardos (2012).

¹⁸ Lásd többek között erről is: Csányi–Miklósi (2010).

¹⁹ A sokakra ható, és az utóbbi időben terjedő szinkretizmus jegyében sokak keresztény hitébe is beépülő indiai szemléletben a karma határozza meg az emberi élet értelmét; ez a tudás azért is olyan nagyhatású, mert azon kívül, hogy véges földi léte határain túlnyúló értelmet ad az ember életének, (s a lélek halhatatlanságának keresztény eszméjéhez hasonlóan mintegy a halál „túlélésével” kecsgeteti), nagyon erősen sugallja a (személyének szóló) „feladat” gondolatát is. Pontosán azt, hogy nagyon is mély értelme van az életének, csak az a kérdés, hogy felismeri-e?

²⁰ Még akkor is, amikor valakinek nem több a célja, mint az, hogy a családja jólétén, fennmaradásán munkálkodjék, ebben az ezen életélt választás emberek nagy részét nem pusztán a „fajfenntartás ösztöne”, génjei minél sikeresebb fennmaradásának biztosítása vezeti (ha a készítetés eredeti alapja persze ez is). Az embernél ez a törekvés megtelíti társadalmi jellegű célokkal (például az utódok jobb társadalmi helyzetbe kerülése, a család etikai integritásának megőrzése, stb.), s ezek egyfelől más közösségi célokhoz hasonlóan biztosítják az egyén (halála utáni), „továbbélését”, beépülését az adott kisközösség (reményei szerint) emelkedő épületébe; másfelől hozzájárulnak az emberiség egészének emelkedéséhez is, (ahogy mindenki, aki saját földjét megműveli, részt vesz az egész emberi civilizáció emelkedésében). Persze a saját kis-, és nagyközösségek szolgálata közben az emberek rombolják is az emberiség összvagyonát, (amikor éppen nem művelik, hanem felüljárnak a más által megművelt földet, vagy saját családjuk érvényesülését más családok kárára valóstítják meg), ezért az emberiség „épületébe” a legsikeresebben azoknak az egyéneknek sikerül beépíteni az életüket, akik úgy tudják saját kis-, és/vagy nagyközösségük javát szolgálálni, hogy eközben más egyéneknek, kis-, és nagyközösségeknek is inkább használnak, mint ártanak.

felszabadító, és persze szórakoztató szerepével) évezredekben át szerves része lehetett az emberek mindennapi életének, új formákban ez a jövőben is teljes mértékben lehetséges.

Összefüggések keresése

Volt már szó az individualizáció problémáiról, de a túlságosan individualizált, atomizált társadalomban a világgép kialakításának problémája maga is „besűrűsödési ponttá” válik. Az iskolának, a tudományoknak vagy a művészetnek az élettől való elszakadása is szerepet játszik abban, hogy sok interjúalanyunk a fő problémák között fogalmazza meg éppen az átfogó világgép hiányát. A „minden egész eltörött” gyakori élmény, miként sokan panaszkodnak a társadalmat összefogó közös célok és jövőperspektívák hiányát is. Mint láttuk, sokan ennek ellenére a „hosszú távra” vonatkozóan megőrizték optimizmusukat, s különböző világgépekre (a természet erejébe vetett hitre, vallásos meggyőződésre, történelmi tanulságokra) támaszkodva a maguk számára rendelkeznek iránytűvel, ám a társadalom egészét tekintve tele vannak aggodalommal (többek között éppen azért is, mert tapasztalják a társadalom szubkultúrára való szétesettségét, ami azt is jelenti,

²¹ A közösségekről néhány újabb kutatás eredményeit lásd Légmán (2012), Kucsra (2012).

²² Maguk a kifejezések is az „individuum kívánatos tökéletességének” eszményét tükrözik: a „nyomorék”, a „csonka”, a „fogyatékos”, a „sérült” vagy a „csökkent képességű”: (egyre kevésbé durva formában, de) mind arra utal, hogy akiről szó van, annak a tökéletessége hibádzik. Az „elesett” is azt jelenti, hogy nem tudott megmaradni a normál „álló” állapotában, vagyis (legalább átmenetileg) nem tekinthető tökéletesnek.

²³ Egyébként már az állatok világában is...

²⁴ Közismertek ebben az összefüggésben Bourdieu elemzése (Lásd például Bourdieu /1978/).

²⁵ Ez sugárzik le az iskolába is, amikor a tanárok egyes tudások visszatartásával igyekeznek helyzetüket őrízni (ez annál jellemzőbb, minél magasabb fokú iskoláról van szó). A tanári tekintélyt is nagymértékben formális eszközökkel próbálják biztosítani, s ez nem csak a gyerekeket idegenítheti el, hanem akadályokat állít azon tanárok útjába is, akik nem ezzel (a végső soron) verseny-szemlélettel, hanem például az előfeltétel nélküli szeretet eszközeivel közelítenek a diákokhoz. Ebben a közegben azt kell éreznük, hogy ők a „deviánsok”, ők vétenek a „normális” tanár-diák viszony ellen.

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM:

- Albert Fruzsina – Dávid Bea (2007) Embert barátjáról. Századvég, Budapest
 Babbie, Earl (2003): A társadalomtudományi kutatás gyakorlata. Balassi, Budapest
 Bauman, Zygmunt (2003): The Individualized Society, Polity Press, Cambridge
 Beck, Ulrich (2003): A kockázat-társadalom (Út egy másik modernitásba). Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság–Századvég kiadó, Budapest
 Bell, Daniel (1976): The Cultural Contradictions of Capitalism, Heinemann, London
 Beniger, James Ralph (1986): The Control Revolution (Technological and Economic Origins of the Information Society, Harvard Univ. Press, Cambridge-London
 Bourdieu, Pierre (1978): A társadalmi egyenlőtlenségek újratemlése, Gondolat, Budapest

hogyan az ő meggyőződésükben, világlátásukban az embereknek csak egy – kisebb – része osztozik). S ez is komoly akadályokat támaszt az ő célmegvalósításuk útjában is. Az Egész szétesése ráadásul az egyének szintjén mindig azzal jár, hogy az egyes egyének integritása is meggyengül; interjúalanyaink többsége erős, belülről irányított személyiség, de sokszor azt tapasztalják, hogy széles körben az ilyen személyiségek aránya csökken, sőt, maga a „személyiség” is válságba kerül. Ez a probléma annál feszítőbb, (s annál határozottabban jelzi e téren is a paradigmaváltás – tehát a szétartó, dekonstruáló folyamatok megállításának, megfordításának – szükségességét), mert mindez egy olyan társadalomban történik, amelyben ugyanakkor (s interjúalanyaink is ezt már csak létezésükkel is bizonyítják) megnövekedett az individuális döntések, a szabad egyéni választás szerepe, az alternatívák kialakulásának lehetősége. Az összefüggések keresése, a világ egységben látásának igénye is olyan tendencia, amely interjúalanyainkat messze túlhaladó mértékben válik jelenleg jellemzővé, tömegessé. A leegyszerűsítő világmagyarázatok uralmát követő szkepszis az elmúlt évtizedekben betöltötte feladatát, s annak a szemléletnek terjesztése (a kortárs filozófiai

irányzatoktól a tananyagokon át egyes médiahatásokig), amelynek lényege az átfogó elméletekről, az összefüggések kereséséről való lemondás, mára már egyre szélesebbkörű ellenhatást, éppen az ilyen átfogó magyarázatok iránti éhséget váltott ki. (Ez az „éhség” persze – éppen az átlátás híján – gyakran hamis irányokban, „ártalmas táplálékokkal” elégtül ki – például „összeesküvés-elméletek” formájában). Az átfogó magyarázatok iránti igény terén a döntő az, hogy sikerül-e olyan, a világ jelen állapotát a maga gazdagságában megragadó szemléleteket kialakítani, amelyekben az egész és részei összefüggenek, (ahogy azt holisztikus gondolkodás is megköveteli). Több interjúalanyunk is hangsúlyozza a belső és külső világ közti egyensúly megteremtésének jelentőségét. Azt, hogy ha a mikroközösségek szintjén harmónia van, ez képes a nagyobb közösségekben is harmóniát teremteni. (És fordítva). Az alternatívát e tekintetben azok képviselik, akik valamilyen módon részt vesznek az Egész és a részek közti kapcsolatok kiépítésében, a belső és külső világ közti összefüggések felmutatásában. Akik a mikroközösségi szinten a társadalom egészét jobbtól célokat szolgálnak, (a társadalom egésze vonatkozásában pedig olyan célokat tűznek ki maguk és mások

elő, amelyekkel az élet minden szinten – a mindennapi élet mikroszintjeig lemenően – élhetőbbé válik).

A civilizáció összeomlásának a lehetősége

Több interjúban felmerül persze a civilizáció összeomlásának a lehetősége is. Sokakat foglalkoztat ez a fenyegető lehetőség: különböző „világvége” képzetek terjednek, amelyek egy része természeti katasztrófáktól: a Föld „tüdejének” kimerülésétől, a globális felmelegedéstől, új jégkorszaktól, kozmikus és tektonikus katasztrófáktól, az élelem és ivóvíz tartalékok elfogyásától való szorongásnak ad hangot; de ilyen és ehhez hasonló képzetek az emberiség történetében mindig akkor indultak terjedésnek, amikor az összeomlás a fennálló társadalmi rendszert fenyegette. És persze a társadalmi katasztrófára vonatkozó szorongások is kifejezést nyerne, (a társadalmi rendszer összeomlásának veszélyét az egész civilizáció összeomlásának rémképévé tágítva). A többek között a Római Klub által néhány évtizede kifejezésre juttatott „utolsó előtti pillanat”-érzés mára nagyon sok ember tudatába beépült, s az összeomlás lehetőségével, mint „legrosszabb forgatókönyvvel” még optimis-

ta interjúalanyaink is számolnak. Amivel azonban többségük szembekerül – s ez megint jelzi, hogy hol van ebben (és miben is áll) a paradigmaváltás lehetősége – az összefügg az előző alfejezetben mondottakkal. Bár a világot fenyegető veszélyek léptéke messze meghaladja az egyes ember beavatkozási lehetőségeit, az „alternatíva” mégis abban ragadható meg, hogy az ember passzívan vár-e az apokalipsziszre, s legfeljebb reménykedik elmaradásában (mondván, hogy ő úgyis túl kis pont ahhoz, hogy ezen változtatna), vagy éppen ellenkezőleg, – abból kiindulva, hogy a tömeghatások is egyéni cselekvésekből állnak össze –, az egyéni döntések, választások fontosságát és felelősségét hangsúlyozza, – és képviseli életgyakorlatában is. (Ez a mindenkor erkölcsi alapállás lényege: az ember választási szabadsága és felelőssége jó és rossz között). Van, aki közvetlenül is utal a közismert „pillangó effektusra”: igen kis változtatások is torkollhatnak hatalmas eredményekre. És éppen ez a (nagyon sokféle formában lehetséges) felelősségvállalás az általunk bemutatni kívánt alternatív életstratégiák közös lényege.

Böröcz, József (2010): The European Union and Global Social Change, Routledge, London–New York
Csányi Vilmos–Miklósi Ádám (szerk.) (2010): Félkezelt evolúció. Megszaladási jelenségek az emberi evolúcióban. Typotex, Budapest
Debord, Guy (2006): A spektakulum társadalmá, Balassi, Budapest
Eriksen, Thomas Hylland (2006): Kis helyek, nagy témák. Bevezetés a szociálandropológiába. Gondolat, Budapest
Eriksen, Thomas Hylland (2009): A pillanat zsarnoksága (Gyors és lassú idő az információs társadalomban) I'Harmattan, Budapest
Gorz, André (1997): Farewell to the Working Class, (An Essay on Post-Industrial Socialism) Pluto Press, London–Sydney
Hankiss Elemér (2002): Új diagnózisok, Osiris, Budapest
Inglehart, Ronald (1990): Culture Shift in Advanced Industrial Society, Princeton Univ. Press, Princeton
Inglehart, Ronald (1997): Modernization and Post-modernization, Princeton Univ. Press, Princeton
Kapitány Ágnes–Kapitány Gábor (1983): Értékrendszereink, Kossuth, Budapest
Kapitány Ágnes–Kapitány Gábor (2013): A szellemi termelési mód, Kossuth, Budapest
Kucsera Csaba (2012): Egyedül élő budapesti idős társas és közösségi részvételét gátló szubjektív okok {In: Kovács Imre et als. (szerk.) Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon, MTA TK SZI–Argumentum, Budapest pp. 427-440}
Légmán Anna (2012): Közösségképek {In: Kovács Imre et als. (szerk.): Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon, MTA TK SZI–Argumentum, Budapest pp 357-369}
Niedermüller Péter et als. (szerk.): (2008): Sokféle modernitás. A modernizáció stratégiai és modelljei a globális világban, Nyitott-könyv–I'Harmattan, Budapest
Noëlle-Neumann, Elisabeth (1984): The Spiral of Silence. A Theory of Public Opinion.– Our Social Skin. Chicago, University of Chicago Press

Rokeach, Milton (1984): A nézetek rendszerének szerveződése, in: Hunyady György (szerk.): Szociálpszichológia, Gondolat, Budapest (pp 469-490).
Rokeach, Milton (1973): The Nature of Human Values. The Free Press, New York
Ságvári Bence – Lengyel Balázs (2008): Kreatív atlasz. (A magyarországi kreatív munkaerő területi és időbeli változásáról. Demos Magyarország Alapítvány, Budapest
Schulze, Gerhard (2000): Élménytársadalom. A jelenkor kultúrszociológiája, Szociológiai Folyóirat, 2000/1,2, pp. 135-157
Szabó Katalin – Négyesi Áron (2004): Az atipikus munka térnyerésének okai a tudásgazdaságban, Közgazdasági Szemle, 2004/1 pp. 46-65.
Tamás Pál (2012): Azok a tízes évek. Modellkísérlet a 2010-es évek Magyarországon, Köz-Gazdaság, 2012/2 pp. 179-192
Tardos Katalin (2012): Befogadás és kirekesztés a munkahelyeken, {In: Kovács Imre et als (szerk.) Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon, MTA TK SZI–Argumentum, Budapest pp. 221-243
Török Emőke (2006): Tülléphetünk-e a bérmentes társadalmán, Szociológiai Szemle, 2006/2 pp 111-130
Wallerstein, Immanuel (1998): Utopistics, or Historical Choices of the Twenty-First Century, The New Press, New York
Weber, Max (1982): A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme. Gondolat, Budapest.
Weber, Max (1987): Gazdaság és társadalom, KJK, Budapest
Z. Karvalics László (2002): Az információs társadalom keresése, Infonia-Aula, Budapest

„Mihez kezdünk a tudással? Jobb világot építünk. Többé nincs helyünk a világban, melyből érkezünk; a tudáskapuja feltárult, és nincs visszaút a múltba. De a tudást elemeznünk kell, meg kell próbálnunk rátalálni a lényegére, melyre aztán saját szándékaink, képességeink és szükségleteink szerint saját személyes **Mindentudó kézikönyv**ünket alapozhatjuk, útmutatóul a világhoz. Ez a kötet az én kísérletem arra, hogy háromszáz oldalba sűrítsek minden lényeges tudnivalót a világról, az emberről, az anyagról és a szellemről.”

Keresse a könyvesboltokban vagy rendelje meg www.typotex.hu weboldalon